

KI ELLEN NYERNE MEG ÖN EGY PERT?

*Attitűdök jogról, bizalomról rétegződési nézőpontból**

RÓBERT Péter – FEKETE Balázs

tudományos főmunkatárs (MTA TK PTI) – tudományos munkatárs (MTA TK JTI)

1. Bevezetés

Friedman szerint a jogi kultúra kutatásának két legfontosabb iránya a jogismeret és a jogi attitűdök kutatása.¹ A 2012-ben indult kutatási programunk keretében egy 2013-as felmérés és Kulcsár Kálmán 1965-ös kutatásának² összehasonlítása alapján, korábban már foglalkoztunk a magyar lakosság jogismertének átalakulásával.³ E rövid tanulmánnyal a magyar jogi kultúra másik fontos dimenziója felé fordulunk, a joggal kapcsolatos attitűdök irányába. Tekintve e problémakör komplexitását – és tudatában léve annak, hogy a teljes kép felvázolása szinte lehetetlen vállalkozás – egy esettanulmány segítségével tárjuk fel a jogi attitűdök egy lényeges csoportjának, az ún. „perlési attitűdök”³⁴ hazai jellemzőit. Ilyen értelemben tehát nem kaphatunk képet a

* A tanulmány az OTKA 105552 számú, *A magyar lakosság jogtudata – elméleti és empirikus elemzés* című kutatása keretében készült és az Igazságügyi Minisztérium jogászképzés színvonalának emelését célzó programjai keretében valósult meg.

¹ Vö. Lawrence M. FRIEDMAN: *The Legal System. A Social Science Perspective*. New York, Russell Sage Foundation, 1975. 193.

² KULCSÁR Kálmán: *A jogismeret vizsgálata*. Budapest, MTA JTI, 1967.

³ GAJDUSCHEK György – FEKETE Balázs: A magyar lakosság jogismerete az elmúlt fél évszázadban és ma. Összehasonlító elemzés Kulcsár Kálmán 1965-ös empirikus kutatása alapján. *Pro Futuro*, 2015/1. 11–28.; GAJDUSCHEK György – FEKETE Balázs: A jogismeretet befolyásoló tényezők elemzése. *Pro Futuro*, 2015/2. 71–95.

⁴ A problémakör kimerítő jogszociológiai áttekintéséhez és elemzéséhez kiindulópontként lásd Marc Galanter klasszikus cikkét: Marc GALANTER: Why the „Haves” Come out Ahead: Speculations on the Limits of Legal Change. *Law and Society Review*, Vol. 9, No. 1. (1974) 95–160. E tanulmány jól megadja elemzésünk legtagabb kereteit, különös tekintettel a perbeli szereplők attitűdjeinek megkülönböztetésére azon az alapon, hogy egyetlen alkalommal állnak bíróság előtt, vagy pedig rendszeresen részt vesznek peres eljárásokban, illetve a pereskedést megelőző egyéb vitarendezési módok skálájának kidolgozására.

joggal kapcsolatos attitűdök teljességéről, azaz a hazai jogi kultúráról, azonban véleményünk szerint e komponens feltárásával megismerhetjük annak egy jelentős elemét és olyan adatokat nyerhetünk, illetve olyan megállapításokat tehetünk, melyek segíthetik és inspirálhatják a további kutatásokat.

Elemzésünk arra irányul, hogy hogyan gondolkodnak az emberek arról, milyen esélyeik lennének a mai Magyarországon a független bíróságon arra, hogy pert nyerjenek, amennyiben igazuk van. Azaz akkor, amikor a jog elméletben az ő oldalukon áll. Mi lehet a helyzet a valóságban? Számít-e, hogy ki a per másik szereplője? Milyenek egy átlagember esélyei – saját megítélése szerint – egy ilyen perben az adóhivatal, a rendőrség, munkahelyi igazgatója, egy bank, egy politikus, egy gazdag vállalkozó, vagy a szomszédja ellen? Mit gondolnak erről a kérdéstről egy országos reprezentatív adatfelvétel válaszadóí? Mennyiben függ a véleményük társadalmi helyzetüktől, iskolai végzettségüktől, lakóhelyüktől, nemüktől, életkoruktól? Számít-e bármiféle jogi jártasság, korábbi bírósági tapasztalat? Tekinthető-e ez a kérdés valamilyen formában a joggal kapcsolatos bizalom mérésének?

Összegezve, a 2015-ös adatfelvételünk perlési esélyekkel kapcsolatos adatait vizsgáljuk a következőkben, részben azokat önmagukban elemezve, részben összevetve a társadalmi rétegződéshez és az intézményi bizalomhoz kapcsolódó magyarázó változókkal. Mivel véleményünk szerint a hazai attitűdök magyarázata társadalom-történeti okokra is visszavezethető, azaz azok nem kizárólag a jelenkori társadalmi-jogi viszonyok termékei, az összegző részben azokat szélesebb körű, alapvetően történelmi természetű összefüggések közé is megpróbáljuk elhelyezni, kilépve így a szigorúan vett szociológiai jellegű adatelemzés keretei közül.

2. Leíró eredmények 1: Esélyek a perben

A kutatás *hét elképzelt pereskedési helyzetre* vonatkozóan kérdezett rá a lakossági véleményekre, és ezeken keresztül próbálta meg a jogalkalmazással kapcsolatos lakossági attitűdöket meghatározni. Ezekben a helyzetekben hét lehetséges „ellenfél” jelent meg: az adóhivatal, a rendőrség, munkahelye igazgatója (ha dolgozna), egy bank, egy politikus, egy gazdag vállalkozó, a szomszéd. (A kérdések pontos szövegét ld. a függelékben.) A válaszadók az iskolai osztályzatoknak megfelelően mondhatták, hogy az adott perben – (még)ha igazuk (is) van – akkor

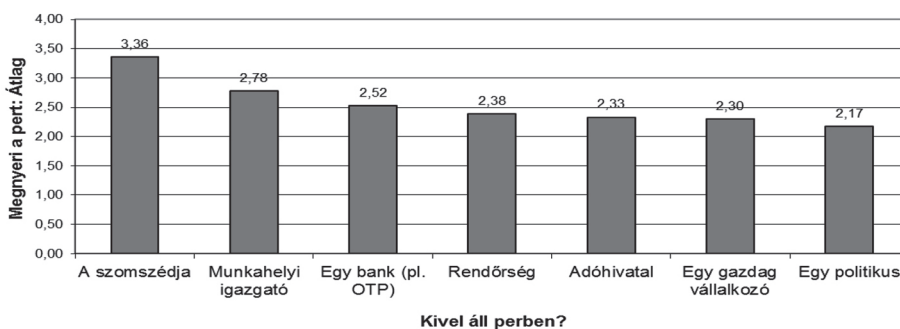
- 1 biztosan nem nyerik meg a pert
- 2 valószínűleg nem nyerik meg
- 3 ugyanannyira valószínű, hogy nyernek, mint az, hogy veszítenek
- 4 valószínűleg megnyerik
- 5 biztosan megnyerik a pert.

Ha ezekből az adatokból átlagot számítunk, a magasabb érték azt jelenti, hogy valaki nagyobb valószínűséggel bízik abban, hogy az adott perből – miután igaz van –

valóban győztesen kerülhet ki.⁵ Az összes lehetséges szituációból a legmagasabb átlagérték annál a helyzetnél adódott, ahol a válaszolók a szomszédjukkal álltak perben, de ez az érték is csak 3,36 az ötfokú skálán, azaz még itt sem beszélhetünk arról, hogy minden válaszadó biztos lett volna pernyerési esélyeiben. Ha minden kért ügy gondolta volna, hogy – mivel igaza van –, biztosan megnyeri a pert – ami egyfajta ideáltipikus kiindulópontként is felfogható, mivel egy ideális jogrendszerben feltételezhető, hogy ha igazunk van, akkor megnyerünk egy pert –, az átlag 5 lett volna, de a vélemények tényleges átlaga ettől láthatóan jelentősen elmarad.

Ismerve a többi feltételezett peres helyzetben szereplőket, az elemzésben azt feltételezzük, hogy a szomszéd elleni per egyfajta *benchmark* szerepét tölti be, és ezért a többi választ ehhez viszonyítjuk. A közvélemény eszerint – ha nem is sokkal – arra billen, hogy egy hozzájuk hasonló átlagemberrel szembeni pert, tekintettel arra, hogy nekik van igazuk, valószínűleg megnyernének a független magyar bíróságon. Minden más feltételezett esetben azonban az átlagérték 3 alatt van, tehát a közvélemény inkább úgy véli, hogy a pert akkor sem lehet megnyerni, ha valakinek igaza van. Ennek mértéke persze különböző, ezt mutatjuk be az 1. ábrán.⁶

1. ábra: Annak esélye, hogy valaki pert nyer különféle ellenfelekkel szemben (A kérdezettek véleménye 5 fokú skálán mérve*)

*A magasabb átlagérték nagyobb esélyt jelent

A kutatásban résztvevők úgy gondolják, hogy a pert a legnagyobb eséllyel a többi eset közül a munkahelyi vezetőjük ellen nyernék meg, de a vélemények átlaga közel esik ahhoz válaszlehetőséghez, hogy azonos valószínűséggel nyernék meg, vagy veszítenék el a pert (3-as opció). Ezt követi a „rangsorban” az OTP, majd a rendőrség. Az utóbbi per esetében az átlag már ahhoz a válaszlehetőséghez van közelebb, hogy a válaszoló valószínűleg nem nyerné meg a pert (2-es opció). A rendőrséggel, az adóhivatallal, illetve a vállalkozóval szembeni pereskedés esetében az átlagok különbsége

⁵ Az adatok csak azokra vonatkoznak, akik érvényes választ adtak az adott kérdésre. Az 1000 fős országosan reprezentatív mintában ezek száma 942 és 970 között van.

⁶ Ezek az átlagok ún. súlyozott számtani átlagok, azon alapulnak, hogy hányan válaszoltak az adott kérdésre, s közülük hányan választották az egyes lehetséges opciókat az ötféle válaszlehetőség közül.

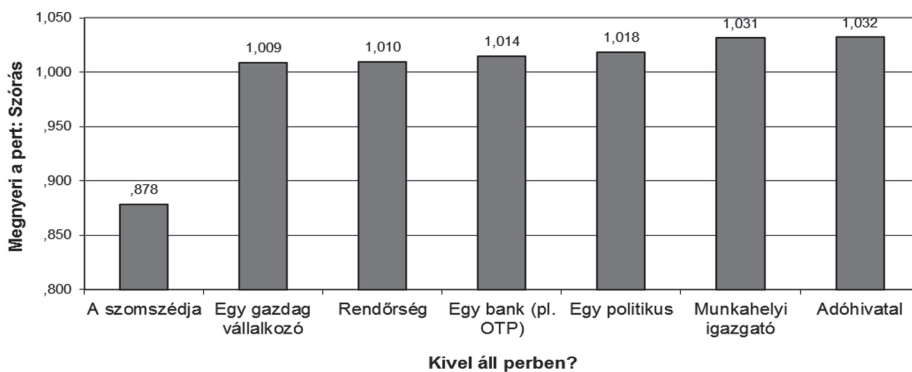
minimális. A politikussal szembeni per esetében gondolják úgy a válaszadók, hogy azt a legkisebb eséllyel nyernék meg – még akkor is, ha igazuk van.

Kulcskérdés lehet persze elemzésünk esetében, hogyan értelmezték a válaszolók azt, hogy „*igazuk van*”. Ez a kitétel egyértelműen ott szerepel a kérdés szövegében: „Képzelve el, hogy perbe keveredik és Önnek van igazza”. A válaszköznél mégsem zárható ki egy „nem mért heterogenitás” arra vonatkozóan, hogy a személyesen felolvasott kérdésnél az egyes konkrét interjúszituációban a kérdező mennyire hangsúlyozta ezt a kitélt, vagy az esetleg mennyire sikkadt el; más szóval mennyire tudatosult a kérdezettben, hogy a perben *neki van igazza*. Nem beszélve arról a bizonytalanságról, hogy mit jelent, ha valakinek egy perben igazza van, és erről mit gondol valaki. Mindezt adatainkból nem tudhatjuk, ezért nincs más választásunk, mit hogy azt feltételezzük, hogy megvalósult a kutatói szándék és a válaszolók „igazuk tudatában” nyilatkoztak annak esélyéről, hogy megnyernék-e a pert.

Egy ilyen típusú közvélemény-kutatási kérdés esetében, ahol a válaszok valamilyen (a jelen esetben 5 fokú) skálán szerepelnek, az átlag mellett a szórás jelent fontos információt. A szórás, ahogy a neve is jelzi, azt mutatja meg, hogy a megkérdezettek körében az egyes válaszlehetőségek választása mennyire oszlik meg, vagy mennyire koncentrálódik. Minél nagyobb a szórás értéke, a tényleges válaszok annál inkább szóródnak az átlag körül, azaz azok egyre kevésbé stabilak, és így a válaszlehetőségek szélesebb köre között oszlanak meg. Az egyes elképzelt peres eseteket sorba állítva mutatja a 2. ábra.

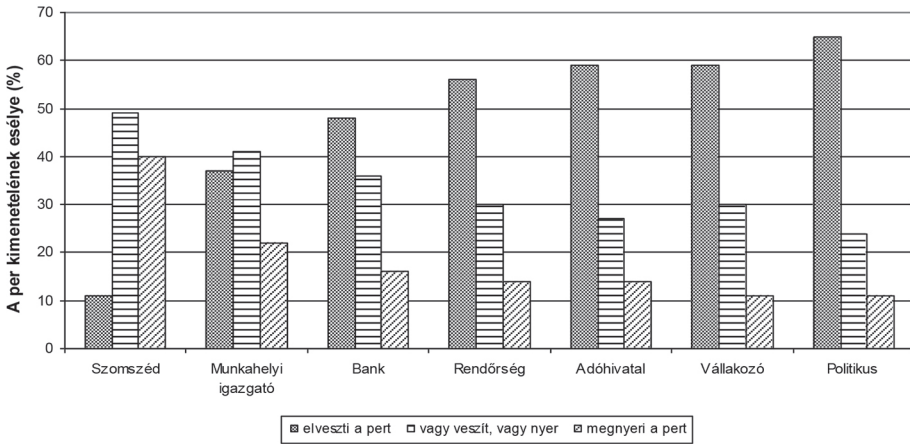
A fentiek szerint a legkisebb szórás a szomszédal való pereskedés esetében mutatkozik. A kutatásban résztvevők úgy gondolják, hogy egy ilyen pert nyernének meg a legnagyobb eséllyel és ennek a véleménynek a legnagyobb stabilitása is. Minden más elképzelt peres esetben a válaszok szóródása jelentősen nagyobb; a vélemények a munkahelyi igazgató, illetve az adóhivatal esetében koncentrálódnak a legkevésbé, vagyis jelentősen megoszlanak a különféle lehetőségek között. Ezek a szórások mind elég magasak ahhoz, hogy arra intsenek, ellenőrizzük az 1. ábrán közölt, az átlagokból adódó sorrend alapján mutatkozó eredményeinket. Ezért megvizsgáltuk a hét feltételezett peres esetet a *válaszok százalékos megoszlása* alapján is. Az eredmények 3. ábrán szerepelnek.

2. ábra: A per megnyerésének átlagos esélyéhez tartozó szórás mértéke*

*Alacsonyabb szórás esetén a vélemények koncentráltabbak a kérdésben

3. ábra: A per kimenetelének esélye különféle ellenfelekkel szemben (%)

A könnyebb értelmezés érdekében a százalékos megoszlások esetében összevontuk az 1-2 és a 4-5 válaszlehetőségeket, vagyis az eredeti 5 fokú skálát átalakítottuk 3 fokúra: elveszti a pert; vagy veszít, vagy nyer; megnyeri a pert. Az így kapott eredmények egyrészt áttekinthetőbbek, másrészt pedig a biztosan megnyeri a pert válaszlehetőséget (5) nagyon kevesen választották összességében és ezért a kategória önmagában nem elemezhető. Még a szomszédal való per esetében is a megkérdezetteknek csak 10 százaléka vette biztosra, hogy megnyeri a pert, miközben annak tárgyában neki igaza van. Ez az arány a munkahelyi vezetővel való pereskedésnél 5 százalék, az adóhivatal, a rendőrség, vagy a politikus esetében pedig 2 százalék alatt van. Fontos megemlíteni, hogy a jelenség mögött ebben az esetben nem egyszerűen a válaszok középére húzásának ismert hatása áll, (mármint hogy egy 5 fokú választ lehetővé tevő kérdés esetében sokan adják a 3-as válasz lehetőséget), mivel a skála közepére került válaszok aránya az egynegyed és egyharmad között mozog. A „középre-húzás-hatás” egyébként a legnagyobb mértékben a munkahelyi vezető esetében jelentkezett. Úgy véljük tehát, hogy a fenti három fokú skála jobban megjeleníti a kutatás során feltárni kívánt attitűdöket és egyben könnyebben kezelhetővé is teszi az adatokat.

A válaszok alapján a 3. ábrán végül ugyanaz a sorrend adódik, mint az első ábrán.⁷ Ez megerősíti, hogy a feltételezett per kimenetele a közvélemény szerint akkor lesz a leginkább kedvező, ha a szomszédal – azaz egy másik átlagpolgárral – állunk szemben, s akkor lesz a nyerési esély a legkisebb, ha egy politikussal kerülnénk perbe. Ugyanakkor érdemes talán felhívni a figyelmet arra, hogy a kutatás résztvevői – bár 40 százalékban úgy hiszik, megnyernék a pert a szomszédjuk ellen – éppen ebben a feltételezett helyzetben mutatkoztak bizonytalanok a legmagasabb arányban. Majd?

⁷ A sorrend balról-jobbra megegyezik, ha azt nézzük, valaki hány százalék szerint veszítene az adott perben (a bal szélső oszlopok növekvőek), vagy ha azt nézzük, hány százalék szerint nyerné meg a pert (a jobb szélső oszlopok csökkenőek).

minden másik válaszadó mondta, hogy ugyanannyira valószínű, hogy nyer, mint az, hogy veszít. Minden más elképzelt peres helyzet esetében alacsonyabb a bizonytalan választ adók aránya. A munkahelyi igazgató esetében viszonylag szintén magas – 40 százalék feletti – a megkérdezettek bizonyossága, de a többi esetben 30 százalék alatt. A válaszadók a megoszlások alapján a politikussal való pereskedés kérdésében foglalnak állást a leghatározottabban, és vélik úgy, hogy nem lenne esélyük győzni vele szemben a bíróságon, hiába van igazuk.

3. Leíró eredmények 2.: Társadalmi-demográfiai különbségek

Élünk a szokásos feltételezéssel, hogy az egyes peresetekre vonatkozó lakossági válaszok átlagai mögött különbségek lehetnek a válaszadók társadalmi jellemzői mentén. Ezért megvizsgáltuk az adatokat a nemek, az életkor, a lakóhely, az iskolai végzettség, a jövedelem, valamint a vallásosság szerinti különbségek figyelembe vételével. Ennek módszere a *variancia-elemzés* volt (ANOVA), amely azt is megmutatja, hogy a társadalmi jellemzők alapján képzett alcsoportokban mutatkozó eltérések statisztikailag jelentősek-e. Nem foglalkozunk részletesen azokkal a különbségekkel, amelyek nem *szignifikánsak*. Így például érdemben nincs különbség a férfiak és a nők válaszai között. Nincs jellegzetes életkori mintázat sem a válaszok mögött. Más szempontok viszont differenciálnak a perek megítélésével kapcsolatban. Ezeket összefoglaltuk a 1. táblázatban.

A táblázat első sorában az iskolai végzettség szerepel; a válaszok között ebből a szempontból statisztikailag jelentős különbség mutatkozott. Eszerint a magasabb iskolai végzettségű személyek minden feltételezett per esetében nagyobb esélyt adtak annak, hogy az adott pert megnyernék, mint az alacsonyabb végzettségűek. A legkisebb különbség a szomszédal való per esetében adódik, de ez a különbség is még szignifikáns, 0,05 százalékos szinten.

A következő társadalmi jellemző, ahol a válaszokban jelentős különbségek vannak, a havi nettó jövedelmek.⁸ Hasonlóan az iskolai végzettséghez, a magasabb jövedelemmel rendelkező személyek minden feltételezett per esetében nagyobb esélyt adtak annak, hogy az adott pert megnyernék, mint az alacsonyabb jövedelműek. A különbség egyedül a szomszédal való per esetében nem szignifikáns.

⁸ A kérdőívben a havi nettó jövedelemre vonatkozóan öt kategória szerepelt válaszkártyán. Az alacsony esetszámok miatt összevontuk az alsó és a felső két-két kategóriát. Ez az átalakítás nem befolyásolta a statisztikai szignifikanciát.

1. táblázat. Társadalmi jellemzők és annak esélye, hogy valaki pert nyer különböző ellenfelekkel szemben. (A kérdezettek véleménye 5 fokú skálán mérve*)

Társadalmi jellemző**	Adóhivatal	Rendőrség	Munkahelyi igazgató	Bank (OTP)	Politikus	Gazdag vállalkozó	Szomszéd
Iskola:							
– általános	2,19	2,24	2,59	2,42	2,02	2,13	3,29
– felsőfokú	2,59	2,58	3,09	2,75	2,39	2,51	3,49
p<	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,05
Jövedelem:							
< 80 ezer	2,17	2,24	2,49	2,29	2,01	2,07	(3,32)
150 ezer <	2,65	2,65	3,00	2,75	2,44	2,51	(3,43)
p<	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	Ns.
Lakóhely:							
– Budapest	2,64	2,65	3,01	2,80	2,44	(2,43)	3,56
– vidék	2,26	2,33	2,73	2,46	2,11	(2,27)	3,32
p<	0,001	0,001	0,001	0,001	0,001	0,1	0,01
Vallás							
– az egyház szerint	2,60	2,63	(2,98)	(2,69)	2,46	2,57	3,28
– nem vallásos	2,22	2,28	(2,74)	(2,44)	2,14	2,26	3,46
p<	0,05	0,05	Ns.	Ns.	0,05	0,05	0,001
Mintaátlag	2,33	2,38	2,78	2,52	2,17	2,30	3,36

*A magasabb átlagérték nagyobb esélyt jelent

** A táblázat oszlop rovatában szereplő társadalmi jellemzők esetében a különbségek statisztikailag szignifikánsak; az ettől eltérő eseteket úgy jelezzük, hogy az átlagérték zárójelbe kerül. Az egyes jellemzőknél csak az egymástól legtávolabbi kategóriákat mutatjuk

A lakóhely esetében gyakorlatilag egy Budapest *versus* vidék különbség mutatkozik. A Budapesten élő megkérdezettek szignifikánsan nagyobb esélyt láttak arra, hogy az elképzelt peres helyzetekben győzzenek, mint a vidékiek. Ez a helyzet egyedül a gazdag vállalkozó esetében nem áll fenn, ahol az eltérés szignifikancia szintje csak 0,1 százalék. Érdekes, hogy nem beszélhetünk egyértelmű urbanizációs lejtőről, mert nem a községekben élők körében a legalacsonyabbak a vélt esélyek a perek megnyerésére.

Végül több esetben a vallásosság tényezője is hatással van a válaszokra. Az egyház tanítását követő módon vallásos emberek nagyobb esélyt látnak bizonyos perhelyzetek esetében arra, hogy nyerjenek, mint akik nem vallásosak,⁹ de azoknál is, akik a – leggyakoribb – „vallásos vagyok a magam módján” kategóriába sorolták magukat. Érdekes különbség figyelhető meg a szomszédal való pereskedés esetében, ahol éppenséggel a vallásosak hiszik alacsonyabbnak esélyüket a per megnyerésére (átlagok: 3,28 vs. 3,46). A válaszok közti különbségek nem voltak szignifikánsak a munkahelyi

⁹ Ez utóbbi, „nem vallásos” kategóriába nem tartoznak bele azok, akik meggyőződéses módon, határozottan nem vallásosak (ateisták). Ez egyébként egy nagyon alacsony elemszámú kategória volt (N=35), ezért a válaszok értelmezése bizonytalan lenne. De megemlítjük, hogy két per esetében a véleményük kilógó: nagyon kevésbé hiszik, hogy pert nyernének egy politikus ellen (az átlag: 1,95); de nagyon biztosak abban, hogy pert nyernének a szomszédjuk ellen (az átlag: 3,72).

igazgató és a bank esetében a vallásosság szempontjából. Emellett egyik feltételezett peres helyzet esetében sem volt jelentős különbség a felekezetek között. A templomba járás gyakorisága sem mutatott határozott mintázatot abban, ki mekkora esélyt lát adott per megnyerésére.

4. Leíró eredmények 3.: A per kimenetelének esélye néhány más véleménykérdés tükrében

Ebben a részben három alapvető attitűdkérdéssel való összefüggést vizsgálunk részletesebben; ezek az *élettel való elégedettség, az emberekkel kapcsolatos bizalom és a magyarság büszke vállalása*. (A konkrét kérdéseket ld. a függelékben.¹⁰ Az eredmények a 2. táblázatban szerepelnek.)

2. táblázat. *Annak esélye, hogy valaki pert nyer különféle ellenfelekkel szemben néhány alapvető beállítódás tükrében. (A kérdezettek véleménye 3 fokú skálán mérve*)*

Attitűd**	Adóhivatal	Rendőrség	Munkahelyi igazgató	Bank (OTP)	Politikus	Gazdag vállalkozó	Szomszéd
Elégedettség:							
– alacsony	2,16	2,16	2,40	2,28	2,02	2,03	3,18
– magas	2,51	2,55	3,02	2,72	2,34	2,50	3,52
p<	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000
Bizalom:							
– alacsony	2,14	2,14	2,59	2,30	2,01	2,01	(3,36)
– magas	2,66	2,72	3,03	2,84	2,48	2,63	(3,43)
p<	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	Ns.
Büszke a magyarságára:							
– nem	2,06	2,09	2,55	2,36	2,01	2,12	3,26
– igen	2,53	2,54	2,92	2,66	2,32	2,43	3,44
p<	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,000	0,027
Mintaátlag	2,33	2,38	2,78	2,52	2,17	2,30	3,36

*A magasabb átlagérték nagyobb esélyt jelent.

** A véleménykérdések esetében a jobb áttekinthetőség érdekében csak a két szélsőértékhez tartozó átlagokat közöljük, kimarad a középső lehetőség, ahol az átlagok a szélsőértékek közé esnek. A különbségek statisztikailag szignifikánsak; az ettől eltérő eseteket úgy jelezzük, hogy az átlagérték zárójelbe kerül.

A peresetek megnyerésének vagy elvesztésének a válaszadók által becsült esélye egyértelműen összefügg a kiválasztott véleménykérdésekkel. Akik elégedettek az életükkel, nagyobb esélyt látnak bármelyik per megnyerésére. Főleg a bankkal és a

¹⁰ Mindhárom véleménykérdés esetében a megkérdezettek 5 fokú skálán válaszolhattak. A válaszok megoszlása azonban azt mutatta, hogy az elégedettség és a bizalom esetében kevesen választották a szélsőértékeket (1,5); a magyarság esetében pedig kevesen mondták, hogy nem büszkék arra (1-es érték). Ezért a válaszokat 3 fokozatúvá alakítottuk: 1-2, 3, 4-5.

vállalkozóval szembeni perben jelentősek a különbségek az elégedettség mentén és magasabb a per megnyerésére vonatkozó hit. A személyközi bizalom esetében is szignifikáns összefüggések adódnak – kivétel a szomszédal való pereskedés. Relatív alacsony az eltérés a munkahelyi igazgatóval való pereskedésnél is, de minden más esetben a pernyerés vélt esélyére vonatkozó átlagok különbsége jelentős azok között, akik szerint meg lehet bízni az emberekben és azok között, akik szerint nem lehet. Végül a magyarság vonatkozásában, akik büszkéek a magyarságukra, azok jelentős mértékben látnak több esélyt a per megnyerésére, mint akik nem azok. A legnagyobb eltérés az adóhivatal és a rendőrség esetében látszik. A szomszédal való pereskedés esete itt is kisebb, de statisztikailag még szignifikáns különbséget mutat.

Nem mutatkozott ennyire határozott összefüggés azzal a véleménykérdéssel kapcsolatban, hogy mi a „hasznosabb” magatartás egy bírósági ügy esetében, ha valaki úgy tudja, hogy a törvény szerint igaza van: viselkedjen szerényen vagy lépjen fel határozottan? (A pontos kérdésszöveget ld. a függelékben, az egyéb válaszokat (29 eset) kihagytuk.) A kétféle magatartás esetében nincs szignifikáns különbség, ha az adóhivatallal, az OTP-vel, vagy a szomszédal való perről van szó; gyenge a kapcsolat (1%-os szignifikancia szint) a rendőrség vagy a munkahelyi igazgató esetében; egyértelmű kapcsolat csak a politikussal vagy a gazdag vállalkozóval való per esetében tapasztalható. Az összefüggés adott esetben abba az irányba mutat, hogy a lakossági vélemény szerint a szerény magatartással jobb az esély a per megnyerésére, mintha valaki határozottan lép fel igaza tudatában.

5. Leíró eredmények 4.: Jogi tapasztalat és összefüggés az intézményi bizalommal

Azt is feltételeztük, hogy a különféle peres esetek megítélését befolyásolhatja, ha valakinek van/volt valamilyen jogi tapasztalata, akár egy bírósági eljárás keretében. Három kérdést vizsgáltunk meg közelebbről ezzel kapcsolatban. Az első kérdés arra vonatkozott, hogy a megkérdezett beleolvasott-e valaha törvény, jogszabály szövegébe; a második kérdés azt tudakolta, hogy kért-e már jogi tanácsot, segítséget ügyvédőtől, közjegyzőtől; a harmadik pedig, hogy volt-e valamilyen bírósági ügye. (A kérdések pontos szövegét ld. a függelékben.) Ismét a *variancia-elemzés* (ANOVA) módszerét alkalmaztuk, és arra figyeltünk, hogy a különbségek statisztikailag jelentősek-e, vagyis legalább $p < 0,05$ szinten szignifikánsak-e.

Talán meglepő módon, de a statisztikai összefüggések a kérdések között nem túl erősek. Éppenséggel egyetlen pereset esetében sem volt jelentős kapcsolat azzal a tényezővel, hogy a kutatásban megkérdezett személynek volt-e valamilyen bírósági ügye – jöllehet ez a minta 28 százaléka esetében fennállt. Egy következő lépésben ezért megnéztük azt is, hogy az illető milyen minőségben került kapcsolatba a bírósággal. Ha felperes volt, akkor nem tapasztaltunk jelentős különbséget a válaszokban. Szintén ez mondható el arról az esetről is, ha tanú volt. Viszont ha a válaszoló alperes volt, akkor egyetlen esetben, ha a perben az ellenfél az adóhatóság volt, akkor szignifikáns különbség mutatkozott olyan módon, hogy az alperesek jelentősen kisebb esélyt (átlag=2,03) láttak a per megnyerésére, mint azok, akik nem voltak semmilyen bírósági ügyben alperesek (átlag=2,35). (Természetesen nem arról van szó, hogy a bírósági ügy adóügy lett volna.)

Abban az esetben, ha a kutatás résztvevője kért segítséget, tanácsot már jogi ügyben, két feltételezett peres esetben mutatkozott szignifikáns különbség: a munkahelyi igazgató, illetve a szomszéd elleni perben. Mindkét esetben arról van szó, hogy akik kértek tanácsot, segítséget, azok nagyobbak látják ezeknek a pereknek az esetében a győzelem esélyét, mint akik nem kértek. (Munkahelyi igazgató: 2,87 vs. 2,71 – $p < 0,05$; szomszéd: 3,47 vs. 3,28 – $p < 0,001$).

Végül a legerősebb különbségeket azoknál tapasztaltuk, akik már találkoztak törvény, jogszabály szövegével. A jogi tapasztalat, érintettség az ő esetükben állhat fenn leginkább. Ezek az emberek minden esetben nagyobbak gondolták annak az esélyét, hogy megnyerik a pert. Bár ez a különbség nem volt statisztikailag szignifikáns a bank, vagy a politikus esetében ($p < 0,1$), de különösen erős mértékben fennállt a munkahelyi igazgató, a szomszéd ($p < 0,001$) vagy az adóhivatal esetében ($p < 0,01$).

Kísérletet tettünk arra, hogy a különféle jogi tapasztalatok és kapcsolódás alapján egy összevont *intenzitás skálát* hozzunk létre. Ezen a skálán 1-1 pontot ért, ha valaki beleolvasott már törvény vagy jogszabály szövegbe; kért segítséget, jogi tanácsot ügyvédtől; szerepelt bírósági ügyben tanúként vagy alperesként; illetve 2 pontot ért, ha felperes volt bírósági ügyben. Az így kapott 0-5 fokú skálán a kérdezettek mintegy 40%-ának nem volt semmilyen jogi tapasztalata és a skála két felső fokozatán (4-5) összesen nem volt 80 fő. Ezzel a módszerrel sem sikerült érdemi összefüggést kimutatni a joghoz való korábbi kapcsolódás és a per nyeresének vélelmezett esélye között.

Utolsó kutatási kérdésünk az volt, hogy a feltételezett perek esetében a vélt nyeresi esély mennyiben értelmezhető *bizalmi kérdésként*. A kutatásban szerepeltek konkrét kérdések a bizalom témában olyan intézményekkel kapcsolatban, mint a bíróság, a kormány, a rendőrség, a parlament, az Európai Parlament, az adóhivatal, a jogrendszer, az Alkotmánybíróság. (A válaszolóknak ötfokú skálán kellett megítélni, hogy ezekben az intézményekben mennyire bíznak meg; a kérdések pontos szövegét ld. a függelékben.) Ennek az összefüggésnek az elemzésekor ismét összevontuk a perre vonatkozó kérdéseknél az 1-2 és a 4-5 válaszlehetőségeket, vagyis az eredeti 5 fokú skálát átalakítottuk 3 fokúra: elveszti a pert; vagy veszít, vagy nyer; megnyeri a pert. Az eredmények a 3. táblázatban szerepelnek.

Az adatok azt mutatják, hogy az intézményi bizalom átlagai és a feltételezett perek kimeneteléről alkotott vélemények közti összefüggés magas szinten szignifikáns. Egyértelmű, hogy akik kevésbé bíznak ezekben az intézményekben, azok kisebb esélyt látnak arra, hogy megnyerjék valamelyik elképzelt pert. Ez az összefüggés legkevésbé a szomszédal való pereskedés terén áll fenn, ahol a kormánnyal vagy a parlamenttel kapcsolatos bizalom éppenséggel nem is mutat érdemi különbséget.

Ugyanakkor jelentős, több esetben az ötfokú skálán mért bizalmi indexet tekintve *az 1 fokot közelítő vagy akár meg is haladó* különbség is adódik egyes elképzelt peres esetekben egyes intézményeknél azok között, akik inkább a per elvesztésére, vagy akik inkább a per megnyerésére látnak esélyt. Az adóhivatallal kapcsolatos perben a győzelemre esélyt látók között az adóhivatal bizalmi indexének átlaga 3,61 – a per elbukását valószínűsítők között pedig 2,76: a különbség 0,85. A rendőrséggel kapcsolatos per pozitív kimeneteléhez kapcsolódó, a rendőrségre vonatkozó bizalmi átlag 3,97 – miközben a per negatív kimeneteléhez tartozó bizalmi átlag 3,06. A különbség itt az ötfokú skálán 0,91. Kiugró a bizalmi átlagok különbsége a „nyertesek és a vesztesek”

között a politikussal való pereskedésben. Ha a kormányról van szó, akkor a különbség 1,14 (3,75–2,61), ha a parlamentről van szó, akkor a különbség 1,16 (3,77–2,61). A jogrendszerben való bizalom átlaga kb. 0,80-0,85 fokkal alacsonyabb azok között, akik úgy érzik, hogy elveszítenék a különböző pereket, szemben azokkal, akik azt hiszik, hogy megnyernék azokat.

3. táblázat. Az intézményi bizalom átlagai és annak esélye, hogy valaki pert nyer különféle ellenfelekkel szemben.

Perek és esélyek*	Bizalom mértéke az intézményekben**							
	bíróság	kormány	rendőrség	parlament	EU parlament	adóhivatal	jogrendszer	alkotmánybíróság
Adóhivatal								
– veszít	3,08	2,65	3,13	2,65	2,92	2,76	3,00	3,16
– nyer	3,90	3,49	3,91	3,36	3,60	3,61	3,80	3,88
Rendőrség								
– veszít	3,06	2,66	3,06	2,64	2,87	2,75	2,96	3,14
– nyer	3,84	3,44	3,97	3,40	3,61	3,59	3,78	3,90
Munk. ig.								
– veszít	2,92	2,58	2,93	2,58	2,73	2,61	2,83	2,98
– nyer	3,70	3,07	3,82	3,05	3,39	3,40	3,68	3,73
Bank								
– veszít	3,00	2,56	3,02	2,57	2,80	2,69	2,95	3,09
– nyer	3,85	3,32	3,92	3,27	3,60	3,59	3,79	3,81
Politikus								
– veszít	3,05	2,61	3,07	2,61	2,84	2,72	2,99	3,13
– nyer	3,94	3,75	4,04	3,77	3,81	3,80	3,79	4,00
Vállalkozó								
– veszít	3,03	2,57	3,07	2,58	2,83	2,68	2,97	3,11
– nyer	3,85	3,60	3,92	3,56	3,71	3,63	3,75	3,87
Szomszéd								
– veszít	2,97	(2,76)	2,99	(2,91)	2,98	2,87	3,01	3,10
– nyer	3,53	(2,93)	3,52	(2,91)	3,22	3,20	3,43	3,53
p<	0,001	Ns.	0,001	Ns.	0,01	0,001	0,001	0,001

* A táblázatban a szélsőértékek szerepelnek (pert nyer vagy veszít), kimarad a középítő (vagy igen, vagy nem) lehetőség, ahol az átlagok a szélsőértékek közé esnek. A közölt átlagok közti különbségek $p < 0,001$ szinten szignifikánsak; kivételt képez a szomszédal való per, ahol az egyes intézmények esetében külön feltüntetjük a szignifikancia szinteket.

** Az intézményi bizalmat a kutatás 5 fokon mérte, a magasabb átlagérték nagyobb mértékű bizalmat jelez.

6. Következtetések

1. Az adatok elemzésnek egyik fontos eredménye, hogy statisztikailag igazolható az a megállapítás, hogy erős összefüggés áll fenn a társadalmi helyzet – végzettségi és jövedelmi szint – és a perlési esélyek megítélése között. Az látszik az adatokból, hogy az ún. hátrányos helyzet, az alacsony társadalmi státusz, olyan társadalmi deprimációhoz vezet, amely együtt jár a kimutatható „perlési pesszimizmussal”. Azaz minél nehezebb egy polgár helyzete, annál inkább kedvezőtlenül ítéli meg az elvileg semleges jogrendszeren belüli igényérvényesítés esélyeit. Ennek valószínűsíthető következménye, hogy azok, akik nehéz és anyagi vagy társadalmi értelemben perifériális helyzetben vannak és ezért feltehetően több olyan határhelyzetbe kerülnek – büntetőjogi, közigazgatási jogi vagy szociális jogi –, melyekben magas szintű jogvédelemre lenne szükségük, motiváció hiányában el sem jutnak olyan intézményekhez, melyek segíthetnének ennek elérésében. A bíróságok és egyéb fórumok (pl. közigazgatási fellebbviteli lehetőségek) segítségének hiánya vagy esetenként hanyagsága és előítéletessége pedig tovább növeli kiszolgáltatottságukat.

2. Összegezve a különféle, rétegződéshez kapcsolódó magyarázó változók elemzését úgy látjuk, hogy két nagy és meghatározó mintázat figyelhető meg a lakosság körében a perlési esélyek megítélésében. A Budapesten élő és magasabb társadalmi státuszú emberek – akik feltehetően jobban bíznak az intézményekben is – egy bírósági perben (sokkal) kedvezőbben ítélik meg a helyzetüket, mint azok, akik vidéken laknak és jövedelmük és iskolázottságuk alacsonyabb. Úgy is fogalmazhatunk, hogy van egy olyan szegmense a magyar társadalomnak, ahol a gondolkodásmód, a véleményalkotás a feltételezhető és elvárható jogosultság-tudaton alapuló „nyugati felfogású” mintázathoz közelít,¹¹ miközben a másik – feltételezhetően többszörösen nagyobb – társadalmi csoport bírósági jogérvényesítéséről vallott nézetei ettől jelentősen eltérőek, minőségileg is más, mondhatni „keleti felfogású” mintázatba rendeződnek.¹² A kétféle mintázat eltérő mértékű jelenlétére a kutatásunkban használt adatbázisban (a kérdezettek mintájában) persze csak áttételes adatok utalnak. Nevezetesen, hogy egy jól kiválasztott „sztenderd” magyar válaszadói mintában a magas képzettségű, magas keresetű, jó státuszú válaszolók aránya alacsonyabb, mint egy hasonlóan jól kiválasztott „sztenderd” nyugati mintában, ahol a középosztály, a felsőközéposztály aránya nyilván magasabb. Túl a statisztikán, ennek az eltérő mintázatnak a kialakulásában véleményünk szerint

¹¹ A jogi attitűdök „nyugati” mintázatáról lásd részletesen: James L. GIBSON – Gregory A. CALDEIRA: *The Legal Cultures of Europe. Law and Society Review*, Vol. 30, No. 1. (1996), kül. 63–71. Fontos kiemelni, hogy e cikk az EU 13-ak jogi attitűdjeit elemezve három csoportot is bemutat, és ezek közül az egyik – melyben a lakosok általánosságban támogatják a jogállamot, elismerik a jog semlegességét és értéklik a szabadságot – az, melyik talán a legközelebb áll az ideáltipikus „nyugati” jogi attitűdhez.

¹² A Gibson–Caldeira tanulmányban (lásd *uo.*) elkülönítve közlik a volt Kelet-Németország lakosságának jogi attitűdjeinek elemzését, melyek alapján képet alkothatunk a poszt-szocialista korszak jogi attitűdjéről általában is. A hipotézisünk az, hogy a rendszerváltó Magyarország lakosságának jogi attitűdjei is hasonló mintázatba rendeződnek, és fentebb bemutatott, deprimációval szoros kapcsolatban álló perlési pesszimizmus részben erre vezethető vissza.

társadalom-történeti okok is szerepet játszanak, és – a hipotézis szintjén – ezeket is át szeretnék röviden tekinteni. Ezeket vitaindítónak is szánjuk, mivel úgy gondoljuk, hogy a fenti adatok a perlési esélyekről egy nagyobb összefüggés-rendszerben – a köz-hatalom és az egyén viszonya a 20. századi Magyarországon – is értelmezhetőek.

3. Ha úgy véljük, hogy optimális esetben – amikor a jogrendszer ideálisan, mindenféle torzítás nélkül működik – feltételezhető, hogy ha valakinek igaza van, akkor megnyerhet egy pert, akkor az 1. ábra adatai igencsak elszomorító képet mutatnak. Egyetlen esettípus kivételével, pereskedés a szomszédal, az átlag magyar állampolgár borúsán ítéli meg a bírósági eljárások kimenetelét, és inkább azon az állásponton van, hogy úgymint veszíteni fog. Noha nem állnak nyugat-európai adatok a rendelkezésünkre, véleményünk szerint ezeknek az alacsony átlagoknak és a belőlük kirajzolódó „perlési pesszimizmusnak” az egyik fő oka a magyar jogi attitűdök – és így a hazai jogi kultúra – egyik *politikai- és társadalmi rendszerfüggetlen*¹³ jellemzőjében keresendő. De szélesebb – társadalomlélektani – értelemben utalhatunk még azokra a kutatásokra is, amelyek a magyarok általános pesszimizmusáról, elégedetlenségéről számolnak be, és így egy általánosságban pesszimista kultúra képét vázolják fel.¹⁴

Ez az előbbieken említett rendszerfüggetlen jellemző az úgynevezett „jogosultság-kultúra” hiánya, melyet Sajó András mutatott be részletesen a Kádár-korszak jogi attitűdjeit elemezve. Sajó a „kádári” joggal kapcsolatos attitűdök empirikus vizsgálatát értékelve jut arra a következtetésre, hogy a szocialista valóságban a jogokra történő hivatkozás nem bevett érdekérvényesítési stratégia egy jogvitában, hanem a bírósági út sokkal inkább az állami szerv döntőbíróként való megidézésének az eszköze a vitában álló felek között, ha egyáltalán perre kerül sor. A leggyakrabban az állampolgárok, amennyiben egy jogi problémájuk van, alázatosan és kegyet remélve kívánják a többség – egy állami vagy közigazgatási szerv általában – jóindulatát elnyerni, és ezért erős szervilizmussal közelítenek a különféle eljárásokhoz, nem pedig jogaikra támaszkodva próbálják igényeiket érvényesíteni.¹⁵ A jogérvényesítéssel kapcsolatos alacsony szintű bizakodás véleményünk szerint ennek az attitűdnek a továbbélését jelzi, mely a bíróságban nem a pártatlan igazság- és jogszolgáltató fórumot látja, hanem az érdekérvényesítés egy olyan ingoványos és kiszámíthatatlan területét (a sok közül), melyet homályos különféle – személyi és érdek – viszonyok dominálnak. Ezt a következtetést erősítik az intézményi bizalom alacsony szintje és a „perlési pesszimizmus” között kimutatott statisztikai összefüggés is (3. táblázat).

¹³ A népi írók szociográfiáikban, pl. Fėja Géza a *Viharsarok* című művében, már a két világháború közötti korszak vonatkozásában is részletesen írnak arról, hogy mennyire reménytelennek látják a legkiszolgáltatottabb zsellérek és mezőgazdasági munkások a bírói érdekérvényesítés lehetőségeit. Ld. részletesen: FEKETE Balázs: A modern jog határain túl. A népi szociográfiák jogképéről. In: FEKETE Balázs – H. SZILÁGYI István (szerk.): *Iustitia modellt áll.* Budapest, Szent István Társulat, 2011. kül. 94–97.

¹⁴ Ld. pl. MOLNÁR György – KAPITÁNY Zsuzsa: Miért elégedetlenek annyira a magyarok az életükkel? *Közgazdasági Szemle*, 2014/6. 637–671.

¹⁵ Részletesen: SAJÓ András: *Látszat és valóság a jogban.* Budapest, KJK, 1986. 273–312.

4. Továbbá, az előbbieket egy másik, leginkább történészek által exponált problémakörhöz is elvezetnek bennünket. A „perlési pesszimizmus” szerintünk az állammal, és az állami szervekkel szembeni általános és, talán itt lehet ezt a kifejezést használni, történelmi bizalmatlanságból is fakad. Többek között Péter László mutatott rá meggyőzően arra, hogy a közép- vagy kelet-európai régióban – és ez különösen igaz Magyarországra is – az állam nagyon gyakran egy elnyomó, autoriter politikai rendszer szolgálatában működik a 19. századtól kezdve.¹⁶ Azaz, nem a közhatalom gyakorlásának legitim és kiszámítható kerete (vö. a jogállamiság gondolatával)¹⁷, hanem egy, valamilyen szempontból defektusos és ezért nem a többség konszenzusán nyugvó politikai berendezkedés eszköze. Gondoljuk végig ebből a szempontból az elmúlt kétszáz év történelmét: 1849-ig először jogi eszközökkel, majd fegyveresen vívnak szabadságharcot a Habsburgok ellen; 1867-et követően konszolidálódik a helyzet, de nagyon erős az érzelmi oppozíció,¹⁸ és a politika fokozatosan szűk érdekcsoportok játéktérévé válik, így fokozatosan veszít legitimitásából széles társadalmi csoportokban (pl. cselédség, mezei munkásság, ipari munkásság); 1920 után egy autoriter, fél-demokratikus berendezkedés alakul ki, mely csoportszintű jogfosztásokat valósít meg; 1949 és 1989 között pedig egy kemény, majd puhább, de mégis totalitárius politikai berendezkedés van uralmon. Szerintünk e történelmi „örökség” biztosan hatással van arra, ha az állampolgárok általában borúsán ítélik meg az állami bíróságok előtt zajló jogvitáik végkimenetelét. Különösen árulkodó ebből a szempontból a politikussal szembeni per esélyének értékelése, melynél a hét esetkörből legkevésbé bíznak a per megnyerésében a válaszolók, így is érzékeltetve a politikai szféra elszakadását társalmi lét többi területétől. Tovább erősíti ezt a következtetést, hogy a perben tanúsítandó magatartások vizsgálatánál – szerényebb viselkedés vs. határozott pervitel – a politikusokkal kapcsolatos pereknél találtunk olyan szignifikáns összefüggést, mely szerint az alázatos fellépés vezethet leginkább sikerre. Amennyiben ezt a kérdést a kormánnyal és a parlamenttel szembeni bizalommal/bizalmatlansággal is összekapcsoltuk, az adatok még árulkodóbb képet mutattak.

¹⁶ Vö. PÉTER László: Autokrácia Kelet-Európában. In: PÉTER László: *Az Elbától keletre*. Budapest, Osiris, 1998. 37–59.

¹⁷ Részletesen: PÉTERI Zoltán: Jogállamiság és alkotmány: eszmetörténeti kérdések. Állam- és Jogtudomány, 1994/3–4. 213–268.

¹⁸ Vö. BIBÓ István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In: Bibó István: *Válogatott tanulmányok. 1945-1949*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1986. 571–619.

FÜGGELÉK

A felhasznált kérdések szövege

Képzelve el, hogy perbe keveredik és Önnek van igaza. Milyen az esélye annak, hogy megnyeri a pert az adóhivatal ellen? Kérem, iskolai osztályzatokkal válaszoljon!

És milyen esélye van ...

	biztosan nem nyeri meg a pert	valószínű- leg nem nyeri meg	ugyanannyira valószínű, hogy nyer, mint az, hogy veszít	valószí- nűleg megnyeri	biztosan megnyeri a pert	N	V
AZADÓHIVA- TAL ELLEN	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
a rendőrség ellen?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
(ha dolgozna) munkahelyi igazgatója ellen?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
egy bank (pél- dül az OTP) ellen?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
egy politikus ellen?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
egy gazdag vállalkozó ellen?	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
a szomszédja ellen	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐

Ön mennyire elégedett (általában) az életével? Kérem, iskolai osztályzatok segítségével válaszoljon: 1-est adjon, ha egyáltalán nem elégedett és 5-öst, ha teljes mértékben elégedett!

- egyáltalán nem elégedett
- inkább nem elégedett
- elégedett is, meg nem is
- inkább elégedett
- teljes mértékben elégedett

- N
- V

Mennyire gondolja úgy, hogy az emberekben általában meg lehet bízni? Kérem, ismét használja az osztályzatokat: 1-est adjon, ha egyáltalán nem gondolja úgy, hogy az emberekben általában meg lehet bízni, és 5-öst adjon, ha teljes mértékben így gondolja!

- 1-egyáltalán nem
 2
 3 N
 4 V
 5-teljes mértékben

Mennyire ért egyet a következő állításokkal? Kérem, ismét iskolai osztályzatok segítségével válaszoljon: 1-est adjon, ha egyáltalán nem ért egyet, és 5-öst, ha teljes mértékben egyetért!

Büszke vagyok arra, hogy magyar vagyok.

Ha valakinek hivatalos ügye van, amiben úgy tudja, hogy a törvény szerint igaza van. Mi Ön szerint a hasznosabb? Ha a hivatalban:

- szerényen viselkedik, és nehéz helyzetére hivatkozik, vagy
 ha határozottan lép fel és figyelmezteti a hivatalnokot, hogy mi van a törvényben?
 egyéb, éspedig:

- N
 V

Előfordult már Önnel, hogy beleolvasott törvény, jogszabály szövegébe?

- igen N
 nem V

Kért-e már jogi tanácsot, segítséget ügyvédtől, közjegyzőtől?

- igen N
 nem V

